

УДК 94(477.85/81):931.256«1916»

ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ПОЛОНЕНИХ УКРАЇНЦІВ ЗАСОБАМИ ДРУКОВАНОГО СЛОВА: НАЦІОНАЛЬНО-ВИХОВНА МІСІЯ ЧАСОПИСУ «ПРОСВІТНІЙ ЛИСТОК» У ТАБОРІ ВЕЦЛЯР, НІМЕЧЧИНА (1916 Р.)

Ігор Срібняк

Київський університет імені Бориса Грінченка
вул. Тимошенка, 13-Б, м. Київ, 04212, Україна
 <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>
i.sribniak@kubg.edu.ua

Віктор Шнайдер

Гіссенський університет імені Юстуса Лібиха
Ludwigstraße 23, 35390 Gießen, Deutschland
 <https://orcid.org/0000-0003-0246-2666>
viktorschneider@geschichte.uni-giessen.de

У статті аналізується ступінь впливу розміщених на шпальтах таборового часопису «Просвітній Листок» медійних текстів на процес прищеплення полоненим українцям ідеї національно-державного самоствердження України протягом 1916 р. Метою дослідження є встановлення особливостей формування світогляду полонених українців табору Вецляр засобами друкованого слова на шпальтах часопису «Просвітній Листок» в окреслений хронологічний період. Для ефективної реалізації мети були застосовані історичний метод, аналіз джерел і синтез. У результаті дослідження було встановлено, що видання згадуваного часопису стало можливим завдяки організаційно-фінансовій допомозі Союзу визволення України, представники якого перебували в таборі Вецляр починаючи з вересня 1915 р. Після нетривалого підготовчого періоду, коли газета тиражувалась майже кустарним способом на друкарській машинці, на початку 1916 р. вона стала виготовлятися у типографському виконанні в міській друкарні двічі на місяць. Часопис правдиво фіксував таборове повсякдення полонених українців, як описуючи окремі прояви їхнього життя, так і даючи загальну картину діяльності української таборової громади. Разом з тим своїми публікаціями газета справляла потужний вплив на формування національно-політичного світогляду полонених, публікуючи матеріали про перебіг громадсько-політичних процесів в Україні та Росії. Завдяки цьому часопис здобув підтримку більшості полонених українців, служачи їм ледь не єдиним «вікном» у світ політики, громадського життя та мистецтва. Найважливішою ознакою «Просвітнього Листка» була україноцентричність усіх його матеріалів, що допомогло полоненим засвоїти національно-державницькі ідеали. Новизна дослідження полягає у введенні до наукового обігу масиву джерел про специфіку функціонування громади полонених вояків-українців у таборі Вецляр (1916 р.). Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати суттєво розширяють коло джерел, потрібних для реконструкції цілісної історії функціонування громади полонених українців у таборі Вецляр у 1916 р.

Ключові слова: полонені вояки-українці; часопис «Просвітній Листок»; Вецляр; Німеччина.

Особливості функціонування часопису «Просвітній Листок», який видавали полонені українці в таборі Вецляр (Німеччина) під час Першої світової війни, до сьогодні залишаються майже невивченими. Так само є не проясненими його національно-освідомлювальна місія у справі конструювання політичного світогляду таборян і ступінь впливу розміщених на його шпальтах медійних текстів на процес прищеплення полоненим українцям ідеї національно-державного самоствердження України. Відтак *актуальність* цієї статті полягає в необхідності цілісного представлення історії видання згадуваного таборового часопису, а також визначення джерельного

потенціалу його матеріалів, які стосувались таборового повсякдення полонених українців та основних напрямів роботи гуртків і організацій громади табору Вецляр.

Мета дослідження полягає у встановленні особливостей формування світогляду полонених українців табору Вецляр засобами друкованого слова на шпальтах часопису «Просвітній Листок» у 1916 р.

Уперше проблема функціонування української таборової преси і зокрема часопису «Просвітній Листок» привернула увагу дослідників у середині 1990-х рр. (Сидоренко, 1995; Сидоренко, 1996, с. 207–210; Крупський, 1996, с. 341–352). Одночасно тривала наукова розробка історії таборів

полонених вояків-українців у Німеччині (1914–1918 рр.), що допомогло нагромадити додатковий обсяг фактологічної інформації про Вецляр і його таборів газету (Rehmer, 1994, S. 77–116; Runzheimer, 1994, S. 2–3; Срібняк, 1997, с. 441–443; Срібняк, 1998, с. 38–57; Jung & Wolfgang, 2016, S. 262–282). Вагомий внесок у наукову розробку цієї проблеми здійснила Н. Сидоренко, яка в межах свого дослідницького проєкту в нарисі «Збирати матеріал на хату... Духовний поступ у Вецлярі» дала короткий виклад обставин заснування «Просвітнього Листка» та перелік його найдіяльніших співпрацівників (2000, с. 56–58). Стислу інформацію про «Просвітній листок» навела в одній зі статей Л. Кривошеева (2003, с. 62–66).

Ця тематика не втратила своєї актуальності й сьогодні, свідченням чому стала поява статті, підготовленої співробітниками Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (Залізнюк, Білименко & Швець, 2016, с. 356–368). У ній, за твердженням авторів, було «вперше (!!! — *Авт.*) детально (!!! — *Авт.*) досліджено і представлено газети полонених українців», зокрема «Вільне слово», «Громадську думку», «Розвагу», «Розвіт» — і все це в невеличкій за обсягом статті. Напевно немає сенсу стверджувати, що ця амбітна мета априорі не могла бути реалізована авторами згаданого допису. Його колосальною вадою стало й те, що в ньому відсутні будь-які згадки про існування часопису «Просвітній Листок», ніби такого таборового видання не існувало зовсім. Уже хоча б з огляду на цю кричущу необізнаність шановних авторів цитованої статті існує нагальна потреба уведення до наукового обігу матеріалів цієї газети, що відкрило б їм очі на дійсний стан справ з таборовою періодикою.

Тож ця тема потребує додаткового джерельного насичення, задля чого автори провели фронтальне опрацювання матеріалів таборового часопису «Просвітній Листок», який видавався в таборі в кінці 1915 і протягом усього 1916 рр. Майже в кожному його числі містилась інформація про діяльність таборових гуртків та організацій, завдяки чому газета стала справжнім літописцем історії табору. Час від часу в ній публікувались короткі загальні звіти про роботу таборових інституцій, вивчення яких дає досліднику безцінний матеріал для розуміння того, як власне змінювався світогляд полонених українців, що дедалі більше переймалися ідеєю національно-державного самоствердження України.

Вибір теоретико-методологічного інструментарію для підготовки цієї статті зумовлений специфікою досліджуваного часопису і спирався, зокрема, на історичні принципи наукового пізнання (об'єктивність, історизм, системність, усебічність і цілісність, комплексність). При написанні статті був використаний культурно-історичний метод, а також методологія риторичного та когнітивного аналізу матеріалів часопису «Просвітній Листок».

Видання згаданого часопису стало можливим завдяки організаційно-фінансовій допомозі Союзу визволення України, представники якого перебували в таборі Вецляр починаючи з вересня 1915 р. та створили Просвітній відділ СБУ, завданням якого й стало національно-політичне освітлення таборян. Після нетривалого підготовчого періоду (коли газета тиражувалась майже кустарним способом на друкарській машинці) на початку 1916 р. вона почала виготовлятися у типографському виконанні (у міській друкарні) двічі на місяць (Зміна у видаванню, 1916, с. 7).

Редколегія часопису докладала всіх зусиль, аби переконати таборовий загаль у нагальній необхідності самоорганізації полонених, наголошуючи, що «наша власна організація своїм існуванням являється найліпшим чинником за нашу долю в усяких обставинах». В одній з програмних статей, уміщених на шпальтах газети, наголошувалось, що в основу діяльності таборової української організації покладена «просвіта, [яка] являється першою і кінцевою ціллю» для всіх таборян (Наші завдання, 1916, с. 1).

На думку редколегії, газета могла і повинна була стати «висловом наших думок, наших бажань». З цієї нагоди в одному з номерів часопису було розміщено заклик до всіх полонених: «пишіть хто як думає, оповідайте про свої пригоди, критикуйте газету, критикуйте роботу, що в ній зле, пишіть, що для нас корисно, а що ні, пишіть скарги загального плану, одним словом все, що у кого наболіло, <...> та надсилайте до редакції». Редакція готова була реагувати й на ті матеріали, які не мали би підпису (Просвітній Листок, 1916, с. 10).

Крім висвітлення динаміки розвитку просвіти в центрі уваги редколегії газети перебувало реформування представницьких і виконавчих структур української таборової громади. В одній зі статей повідомлялось, що в таборі твориться Генеральна старшина, яка складатиметься з членів Просвітнього відділу та голів усіх таборових організацій. Вона виступатиме як вищий виконавчий орган, але з правом дорадчого голосу на засіданнях Генеральної ради як вищого законодавчого органу української громади (Горобець, 1916, с. 8).

16 травня 1916 р. на її черговому засіданні було ухвалено рішення про надання назви таборовій громаді, яка стала іменуватись «Вецлярська Україна». Вища виконавча влада була передана Генеральній старшині громади, яка мала своїм завданням реалізацію всіх ухвал Генеральної ради. Ця подія завершила процес «сотворення <...> цїпких (тривких. — *Авт.*) основ організаційного життя». Відтоді українська організація табору «перебрала на себе освітлюючу працю [серед] пол[онених], пропаганду й агітацію в таборі» (Троянда, 1916а, с. 6–7).

20 травня 1916 р. відбулось перше засідання Генеральної ради, ще за п'ять днів — перше засідання

Генеральної старшини. Члени Генеральної ради обирались від усіх бараків табору, з-поміж них були обрані голови та члени Ради і Генеральної старшини. Національна організація табору отримала назву Просвітня громада. Просвітній відділ СВУ втратив свою дотеперішню функцію організаційного осередку та головного розпорядника коштів, що надходили на таборі потреби від Берлінської централі СВУ. На цей час до його складу входили Р. Перфецький (голова), Б. Лепкий, О. Терлецький, В. Пачовський, М. Кордуба, П. Лицький (Троянда, 1916а, с. 7).

Їхніми зусиллями в таборі поновила свою діяльність реформована Народна школа (з 25 травня 1916 р.), програма якої була розширена викладами з фізики, хімії, геометрії. Збільшився й викладацький склад школи, що було зумовлено відкриттям нового, четвертого, класу в школі. Станом на травень 1916 р. до школи вписались 130 таборян, між тим уроки регулярно відвідували близько 100. Як повідомляв таборовий часопис, «люди беруться з охотою до науки та щиро цікавляться усіма її галузями», що служило додатковою заохотою для вчителів школи. Викладацький склад школи щотижня проводив свої збори, щоб оперативно реагувати на всі поточні проблеми в навчальному процесі (Троянда, 1916б, с. 6–7).

Газета регулярно висвітлювала перебіг роботи таборових віч, їх порядок денний, зміст дискусій тощо. Не стало винятком з цього правила віче, яке відбулось у залі Народного дому 24 червня

1916 р. Цього разу на ньому було обговорено широке коло питань: ставлення німецької варті до полонених, організація контролю блокових кухонь, профілактика трахоми у таборян та ін. Крім того, присутній на вічі голова Берлінської централі СВУ О. Скоропис-Йолтуховський дав огляд найголовніших політичних подій. 1 липня 1916 р. полонених скликали на чергове віче, на якому дебатовалось оголошення про прилучення Холмщини до складу майбутнього Польського королівства. Присутні на вічі таборяни ухвалили в цій справі протест, доручивши СВУ «стати з домаганням» про забезпечення Холмщині «повного права свобідного культурно-національного розвитку разом з іншими українськими землями, що знаходяться під управою Австрії» (Віче, 1916, с. 9–10).

Влітку 1916 р. табір значною мірою спорожнів унаслідок виїзду більшості таборян на сільсько-господарські роботи. Станом на середину жовтня в таборі залишились тільки 500 таборян для проведення організаційної роботи. У зв'язку з цим головна вага організаційно-просвітньої праці мала бути перенесена на робітничі команди, а «найважливішим средством національного і політичного освідомлювання людей» мало стати «друковане слово» — таборова газета. З цією метою належало збільшити частотність її видання — принаймні до двох разів на тиждень. Комунікацію з полоненими мали забезпечити «мужі довір'я» (довірені особи), які були уповноважені до зносин

Карпати.
За горами гори, хмарю поніти,
Забілі гарем, кривою посли! —
Оттам то Милостиві Ми
Ненагодовані і гору
Застукали середню волю
Та в цюдою... Тисяч кілями
Людів муштрованих чинамо.
А сльоз, а сльозі! Наніти,
Вітч імператорів би стало,
З дітьми і науками, втоніти
В сльобах удючих. А двохих,
Пролітих нинішом серед моря,
А матерних горячих сльоз,
А батьківських, старих криваних —
Не ріки — море розлилось,
Овечне море! Слава, слава
Хортам, і гоним, і псарям
І нашим батюшкам царям!
Слава!
Кавказ Т. Шевченка.

Апостол правди.
Не вмирай правдива,
Не вмирай ласка,
І світлий не вмирає
На дні морі — польза,
Не сльоз, ані жемчог
І слова злого.
Шевченко (Кавказ).
Наш великий український поет Тарас Григо-

Рис. 1. Титульна сторінка часопису «Просвітній Листок» (№ 5 від 1 березня 1916 р.), присвяченого Т. Шевченкові

Самостійна Польща а Україна.

Для 5. листопада 1915. року цісар Німеччини й цісар Австрії та король Угорщини видали маніфест до мешканців Варшави й Люблина про постанову Самостійної Польщі. Границі ще докладно не означено. Організація польської армії, її обривання й провід будуть довернені єдиному силзам. На чолі цієї конституційної монархії має стояти король і сойм у Варшаві.
Отже стало ся. Польща воскресла, воскресла завдяки не російській побіді, а побіді осередніх держав над Росією. Нинді, після російських часописей «вороги Славян» — ставлять Самостійну Польщу!
Правда, не такою хотіли її бачити Польши. Коли не можна добути Познанщини, Поморі і Шлеску, то хотіли вони побачити Польщу в злуці з цією Галичиною. Але так не стало ся. Австрійський цісар видав 1. листопада відлучне имено до президента міністерів Кербера, що він думає Галичній дати самоуправу (автономію), оскільки се буде згідне з державною єдністю Австрії. Сей проект має виробити той міністер і предложити до затвердження. Отже Галичина анінасть ся при Австрії.
Хоч ми бовім ся кождий автономії Галичнин, як ілюсти, щоб Польща не займала перевагу над нашою східною українською

частиною — та сей факт автономії не належить до будучини. Ми євнїтали ся, що годне німецької оїній не буде не вистуканий в Австрії. Та оїній говорить устами Бовеніена (в книжці «Німеччина на проломі часу») таке: «Східна рутенська (українська) частина Галичнин мусить бути прилучена до ідеально європейської української держави, якої відродження настає». І ми віримо, що вона не буде належати до однієї ілюсти з польською частиною, хоч би Галичина лишила ся й при Австрії!
Для нас утворення Самостійної Польщі важно тим, що тепер уже заміна східної Галичнин за Польщу в мирних договорах з Росією, чого мого би домагаї ся Росія, — виключена. Польща самостійна! Однак бажано чі Поллакм наслідного розвитку в границях етнографічної Польщі, ми застерігаємо євнїриво що до Холмщини, як до історичної землі королів Даніла, загрозеної українською ілюстною. Даві утворення Самостійної Польщі для нас важне не й тим, що тепер висується ся наперед і пана українська справа і пайрає що раз більшої ваги. Бо чи ж може бути утворення Самостійної Польщі євнїриво цією дїєю ілюстною? Не ману думку що ані Німеччина, ані Австрія ані не буде забезпечена від російської небезпеки. Тільки поусушеном границі. Росії аж до Діп-

Рис. 2. Титульна сторінка часопису «Просвітній Листок» (№ 32 від 12 листопада 1916 р.) з передовою статтею «Самостійна Польща а Україна»

з членами робітничих команд (Генеральна Старшина, 1916а, с. 6–7).

У цей час табір продовжував залишатися центральною ланкою просвітницької роботи для всього загалу полонених. Підтвердженням цьому стала замітка в таборній газеті про діяльність просвітної секції, якою її автор нагадав усім таборянам мету діяльності згаданої організації — «ширити поміж масою просвіту та національну свідомість, подавати їм організаторські знання та привчати до громадянського способу життя» (Просвітна Секція, 1916, с. 6). Для її втілення секція провадила таборову школу, влаштовувала публічні концерти і виклади, організовувала освітні курси, здійснювала провід національними гуртками в блоках і бараках. Тут же повідомлялось про те, що 7 жовтня 1916 р. просвітня секція провела свої загальні збори, на яких до її складу прийняли 13 нових членів. Важливим рішенням, ухваленим загальними зборами, була постанова про диференціацію освітніх курсів — вона передбачала окремо проводити «загально-просвітні курси для ширшого загалу» і «конференції учителів з більше спеціальною метою познайомлення їх із модерною педагогікою та методом навчання та виховання, прийнятою в західній Європі» (Просвітна Секція, 1916, с. 6).

Важливою частиною таборового життя була діяльність товариства «Сільський Господар», яке заснувалось у липні 1916 р. За перший місяць своєї діяльності товариство «зуміло твердо стати на ноги», продемонструвавши «свою витривалість і живучість», а кількість його членів збільшилась удвічі — до 100 таборян. Для членів товариства проводились регулярні виклади з полеводства, скотарства, садівництва, бджільництва; була закладена бібліотека фахової літератури. І хоча в серпні товариство було змушене тимчасово припинити свою діяльність через виїзд переважної більшості його членів на сільськогосподарські роботи, за два місяці (в середині жовтня) виклади для членів товариства були відновлені та відбувались шість разів на тиждень (Т[оварист]во «Сільський Господар», 1916а, с. 5–6). Важливим було те, що на практичних заняттях товариства його членів вчили виготовлення мармеладу, желе, вина з яблук (Т[оварист]во «Сільський Господар», 1916b, с. 4).

Яскравою сторінкою повсякдення полонених стала їхня благодійницька діяльність, яка стосувалась як важливих громадських ініціатив, так і надання допомоги окремим категоріям таборян — хворим і калікам. Усіх без винятку таборян єднало бажання вшанувати пам'ять про померлих у полоні земляків спорудженням пам'ятника. Для прийому та обліку коштів, які надходили для цього, на одному з таборових віч був обраний постійний комітет у складі п'яти осіб (Із таборового життя, 1916а, с. 6). Водночас члени робітничих команд і окремі таборяни регулярно робили пожертви й на інші потреби, зокрема на пресову

секцію, на «окрасу церкви», «на хорих у таборівім лазареті», на будівлю пам'ятника померлим полоненим (як уже зазначалось, полонені жертвували невеликі суми — до одної марки, але слід враховувати, що це був їх денний заробіток) (Жертви, 1916, с. 8).

Про готовність членів робітничих команд (особливо тих, хто був задіяний на тяжких роботах у шахтах) допомогти своїм землякам у полоні свідчило й інше повідомлення в таборній газеті, де зазначалось, що вони «без усякого зазиву зложують поважні жертви на своїх товаришів у лазаретах, на калік, на окрасу церкви, на часопись, на організації, на волинські школи; просять книжок і часописів і бажують учитися в таборі». З цього газета робила висновок, що «наші земляки на робітничих командах не дармують, а противно — багато прихильніше ставляться до просвіти і організації, ніж в таборі; стають самодіяльні, усвідомлюються, учаться і організуються» (Що діється на робітничих командах, 1916, с. 4–5).

З поверненням полонених до табору поступово почала набирати обертів просвітня робота: крім викладів для всіх охочих у Народному домі були започатковані «курси загальної освіти» і курс для кандидатів у «мужі довір'я». Підготовка останніх була доволі непростою справою, бо, як зазначалось у газеті, вони «мають бути великими дипломатами так у відношенню до товаришів полонених, як і в зносинах з німецькою адміністрацією; повинні вести себе в вищій мірі гуманно й морально бездоганно та бути скромними у своїх вимогах, бо на їх випадає велике завдання національного освідомлення та суспільно-політичного виховання своїх товаришів земляків» (Генеральна Старшина, 1916b, с. 5–6).

Успішно тривали й «учительські конференції», які мали своїм завданням «виховати учительські сили, дати їм найпотрібніші педагогічні знання й обзнайомити їх із найновішими методами науки в народній школі» (Із таборового життя, 1916а, с. 6). Позитивні зміни в царині освіти були унаочнені реорганізацією просвітньої секції у товариство «Просвітня громада імені ім. М. Драгоманова», статут якої було обговорено на загальних зборах її членів (Із таборового життя, 1916а, с. 6).

Просвітницьку роботу органічно доповнювала організаційно-роз'яснювальна — час від часу в таборі відбувались мітинги, на яких присутні обговорювали злободенні питання. 29 жовтня товариство «Воля» скликало таборян на один з таких мітингів під відкритим небом для дебатів із земельного питання в Росії. Попри холодну осінню погоду на цьому мітингу був присутній чималий гурт полонених, яких дуже цікавили можливі шляхи реформування аграрної сфери в імперії (Мітінг, 1916, с. 6).

На початку листопада 1916 р. в таборі була проведена реформа системи управління діяльністю таборової громади, наслідком чого стало передавання фактичного провуду нею від Просвітнього

відділу СВУ до рук самих полонених, що було зумовлено високим ступенем самоорганізації таборової громади та її готовністю до самостійного управління власним життям. Реформування відбулось 7 листопада 1916 р., коли скликані члени правління усіх українських організацій і товариств утворили Установчу раду, рішенням якої вища виконавча влада над таборовою громадою була передана Генеральній старшині («уряду» табору).

Остання складалася з представників усіх українських організацій у таборі, членів яких об'єднувала «спільна ціль» і які проводили «правильні періодичні зібрання», платили «членські вкладки в свою касу», мали «виборний заряд і статут, затверджений Генеральною Старшиною». Голова, писар і скарбник (усі з полонених) Генеральної старшини обирались кожні три місяці на засіданнях Генеральної Ради (вищого «законодавчого» органу таборової організації). Було також визначено, що Генеральна старшина апіорі поділяє політичну програму СВУ та делегує йому право представляти інтереси полонених українців перед німецькою владою (Троянда, 1916с, с. 5).

Зміст згадуваної реформи висвітлювався на шпальтах таборової газети, редколегія якої так визначила можливості проведення кардинальних змін у житті громади табору Вецляр:

Стала міцнішати в умах членів організації та думка, що не добре все на чужому поводити йти, що повинна бути рівноправність поміж усіма тими, що беруть участь у праці, повинна бути виборна система наших представників, що заступають наші інтереси, і що треба нам самим братись за кермування власними справами. (Гончар, 1916, с. 2)

Газета не мала сумнівів у тому, що «рішення перебрати в свої руки весь провід і відповідальність у роботі» було уможливлене зокрема «поступом у громадській свідомості й проявою природнього українського демократизму», а головним завданням таборової громади мало стати виховання полонених «на самостійних громадян», які «покликані життям, щоб створити нове життя» (Гончар, 1916, с. 2).

І дійсно, з моменту проведення реформи освітній процес у Вецлярі значно поживав, чому сприяв приїзд до табору відомого українського філолога та просвітянина В. Симовича. Він розпочав щоденні виклади на загально-просвітніх курсах (100–150 слухачів), а для тих полонених, які не могли відвідувати ці денні заняття, лектор проводив уроки ввечері. Окремо він організував ще й гурток декламації (В. Г., 1916а, с. 7). 28 листопада розпочала свою діяльність таборова школа, і за перші кілька днів роботи до неї вписались 80 таборян. Паралельно з нею продовжувались «загально-просвітні курси», які відвідували ті полонені, що вже скінчили початкову школу (Із таборового життя, 1916b, с. 6).

Восени 1916 р. стрімко зростала політична обізнаність полонених українців, які на своїх вічах уже не уникали обговорення гострих питань. У середині листопада вони підтримали одне з політичних гасел СВУ, яке стосувалось заперечення можливості приєднання до складу майбутньої Польської держави «відбитих від Росії українських земель: Холмщини, Підлясся (Підляшшя. — *Авт.*), Волині й інших». Український актив табору вважав, що «український народ, якому може поталановити визволитися зпід кнута північного деспота, ніколи не згодиться на те, щоб його віддали другому історичному ворогові (йшлося про Польщу. — *Авт.*)». На їхнє глибоке переконання, «український народ сам має бути господарем і паном на своїй землі», відтак слід докласти всіх можливих зусиль, аби постала «окрема самостійна держава з українських земель, відбитих від Росії». Цього вимагала історична справедливість і потреба встановлення тривкого миру в Європі (Просвітній Листок, 1916b, с. 1).

Але далеко не всі полонені поділяли думку про «ворожість» Польщі щодо України — на таборових вічах лунали й помірковані оцінки перспектив майбутніх польсько-українських взаємин. Один з таборян вважав доцільним «побажати Полякам щасливого життя у власній державі в межах польського населення, а коли в тих межах буде й частка Українців то треба, щоб вони мали у них як народ, всі права та свободи» (Віче, 1916b, с. 6).

Щоправда, така поміркованість у поглядах не мала підтримки більшості полонених, що продемонструвало віче, організоване заходами Просвітньої громади ім. М. Драгоманова 6 грудня 1916 р. за присутності 600 таборян. Воно було присвячене дражливій для полонених проблемі — визначенню майбутніх східних кордонів Польської держави. Промовці висловлювали негативне ставлення до заяв польських політиків щодо розширення меж Польської держави на Волинь, Поділля і Підляшшя, обґрунтувавши на цій підставі дуже суперечливий постулат, що «поляки наші історичні вороги». Згадавши про Хмельниччину і Гайдамаччину, окремі доповідачі наполягали на тому, що Україна має «дістати повну свободу» як від Польщі, так і від Росії. Наслідком цього віче ухвалило «резолюцію протесту» проти «можливого прилучення українських земель до польської держави», у якій була обґрунтована доцільність створення Української Держави — у межах усіх відірваних від Російської імперії українських земель (Віче, 1916с, с. 5–6).

Просвітня громада використовувала всі можливі інструменти, «щоби поширити свідомість між товаришами», а її члени «увесь час дбали про те, щоби задовольнити всіх в духовних потребах». Зокрема, провід громади влаштував «віча на політично-національні теми, курси по різних наукових предметах, конференції, лекції в салі Народного Дому на різних темах», організував «вистави кіна з поясненнями», відкрив

школу і читальню для інвалідів та в лазареті («Просвітна Громада», 1916, с. 5).

Завдяки цьому кількість учнів у таборовій школі протягом першої половини грудня 1916 р. значно збільшилась, наслідком чого стало утворення додаткового, четвертого, класу. Для всіх них викладались граматика української мови, арифметика, історія, географія, геометрія, природознавство, бухгалтерія і спів. Для тих, хто скінчив школу, діяв п'ятий клас, у якому таборянам викладались політична економія, фізика, біологія, геологія, гігієна та ін. Загальна кількість учнів у чотирьох класах становила на цей час 200 осіб і ще 50–100 таборян відвідували п'ятий клас. Для охочих діяли курси німецької мови (В. Г., 1916b, с. 4).

Отже, таборовий часопис вагомо долучився до національного освідомлення полонених, формуючи своїми матеріалами їхній світогляд. Про це свідчили листи, які отримувала редколегія газети (деякі з них публікувались на її шпальтах). В одному з них йшлося: «не можу не віддати вам щирої подяки за вашу велику працю, <...> яку ви сієте своєму народові, за ту працю, якою ви мене вже нераз заставили тут поплакати, за ту працю, якою ви мене часто думками носите до Рідного Краю» (Лист до редакції, 1916, с. 4).

Часопис став достовірним історичним хронографом табору, фіксує окремі прояви життя та повсякдення полонених і даючи загальну картину діяльності української таборової громади. Разом з тим своїми публікаціями газета справляла потужний вплив на формування національно-політичного світогляду полонених, публікуючи матеріали про перебіг громадсько-політичних процесів в Україні та Росії.

Завдяки цьому часопис здобув підтримку більшості полонених українців, служачи їм ледь не єдиним «вікном» у світ політики, громадського життя та культури. Він успішно виконав і місію інформаційного сполучника між таборовою організацією та робітничими командами, забезпечивши їхнім членам надходження новинної та суспільно значущої інформації. Найважливішою ознакою «Просвітнього Листка» була україноцентричність усіх його матеріалів, що допомогло полоненим засвоїти національно-державницькі ідеали.

Перспективність дослідження полягає в тому, що його результати суттєво розширяють коло джерел, потрібних для реконструкції цілісної історії функціонування громади полонених українців у таборі Вецляр у 1916 р.

Покликання

- В. Г. (1916a). Лекції. *Просвітний Листок*, 33, 7.
В. Г. (1916b). Народна школа. *Просвітний Листок*, 37, 4.
Віче. (1916a). *Просвітний Листок*, 16–17, 9–10.
Віче. (1916b). *Просвітний Листок*, 33, 6.
Віче. (1916c). *Просвітний Листок*, 36, 5–6.
Генеральна Старшина. (1916a). *Просвітний Листок*, 28, 6–7.
Генеральна Старшина. (1916b). *Просвітний Листок*, 30, 6.

- Жончар, В. (1916). На самостійний шлях. *Просвітний Листок*, 33, 2.
Горобець, П. (1916). Із таборового життя. *Просвітний Листок*, 12–13, 8.
Жертви. (1916). *Просвітний Листок*, 29, 8.
Залізнюк, О., Білименко, Л. & Швець, І. (2016). Українські таборові газети Німеччини та Австро-Угорщини 1915–1918 років: історія формування, зміст, тематична насиченість (За матеріалами газетних фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). In *Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського*, 44, 356–368. Київ
Зміна у видаванню «Просвітнього Листка». (1916). *Просвітний Листок*, 1, 7.
Із таборового життя. (1916a). *Просвітний Листок*, 30, 6.
Із таборового життя. (1916b). *Просвітний Листок*, 35, 6.
Кривошеєва, Л. (2003). Діяльність Союзу визволення України з організації таборової преси, 1915–1917 рр. In *Українська періодика: історія і сучасність: доп. і повідом.* 8-ї Всеукраїнської наук.-теор. конф., Львів, 24–26.10.2003. (с. 62–66). Львів.
Крупський, І. (1996). Становлення української таборової преси. Основні тематичні напрями її діяльності. In *Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики: Доповіді та повідомлення Міжнародної наукової конференції (25–26.08.1995)*, (с. 341–352).
Лист до редакції. (1916). *Просвітний Листок*, 33, 4.
Мітінг. (1916). *Просвітний Листок*, 31, 6.
Наші завдання. (1916). *Просвітний Листок*, 6, 1.
Просвітна Секція. (1916). *Просвітний Листок*, 28, 6.
Просвітний Листок. (1916a). 16–17, 10.
Просвітний Листок. (1916b). 33, 1.
«Просвітна Громада». (1916). *Просвітний Листок*, 37, 5.
Сидоренко, Н. (2000). *Національно-духовне самоствердження. Ч. 1. Українська таборова періодика часів Першої світової війни*. Київ.
Сидоренко, О. (1995). *Українська таборова преса часів Першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик*. Київ.
Сидоренко, О. (1996). Українська таборова преса часів Першої світової війни: національно-політичні орієнтири. In *Матеріали третього міжнародного конгресу українців* (Харків, 26–29 серпня 1996 р.). (с. 207–210). Харків: Історія.
Срібняк, І. (1997). З історії культурно-просвітницької діяльності полонених українців у таборі Вецляр (Німеччина) в 1915 р. *Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття: Тези п'ятої Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, Чернівці, 22–25.05.1997), т. 2 (с. 441–443). Київ, Чернівці.
Срібняк, І. (1998). Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915–1917 рр. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*, 2, 38–57.
Т[оварист]во «Сільський Господар». (1916a). *Просвітний Листок*, 28, 5–6.
Т[оварист]во «Сільський Господар». (1916b). *Просвітний Листок*, 33, 4.
Троянда, С. (1916a). «Вецлярська Україна». *Просвітний Листок*, 14, 6–7.
Троянда, С. (1916b) Народна школа. *Просвітний Листок*, 14, 6–7.
Троянда, С. (1916c). Установча Рада. *Просвітний Листок*, 32, 5.
Що діється на робітничих командах. (1916). *Просвітний Листок*, 35, 4–5.
Jung, I. & Wiedl, W. (2016). Ein «besonderes» Lager für Ukrainer. *Zwischen Propaganda und Alltagsnot. Wetzlar und der Erste Weltkrieg 1914–1918*. (S. 262–282). Neustadt an der Aisch.
Rehmer, C. (1994). Das Ukrainelerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116.
Runzheimer, Jürgen. (1994). «...Damit alle an uns erinnert werden!» Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar. *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3.

References (translated and transliterated)

- General'na Starshyna. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 30, 6.
- Heneral'na Starshyna. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 28, 6–7.
- Honchar, V. (1916). Na samostiynny shlyakh [On an independent path] *Prosvitniy Lystok*, 33, 2.
- Horobets', P. (1916). Iz taborovoho zhyttya [From camp life] *Prosvitniy Lystok*, 12–13, 8.
- Iz taborovoho zhyttya. (1916a). *Prosvitniy Lystok*, 30, 6.
- Iz taborovoho zhyttya. (1916b). *Prosvitniy Lystok*, 35, 6.
- Jung, I. & Wiedl, W. (2016). Ein «besonderes» Lager für Ukrainer *Zwischen Propaganda und Alltagsnot. Wetzlar und der Erste Weltkrieg 1914–1918*. (pp. 262–282).
- Krups'kyi, I. (1996). Stanovlennya ukraïns'koyi taborovoyi presy. Osnovni tematychni napryamy yiyi diyal'nosti [Formation of the Ukrainian camp press. The main thematic areas of its activity] *Teoretychni ta orhanizatsiyni problemy formuvannya repertuaru ukraïns'koyi knyhy ta periodyky: Dopovid ta povidomlennya Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi* (25–26.08.1995). (pp. 341–352).
- Kryvosheyeva, L. (2003) Diyal'nist' Soyuzu vyzvolennya Ukrayiny z orhanizatsiyi taborovoyi presy, 1915–1917 rr. [Activities of the Union for the Liberation of Ukraine for the organization of the camp press, 1915–1917] *Ukrayins'ka periodyka: istoriya i suchasnist'*: dop. i povidom. 8-yi Vseukraïns'koyi nauk.-teor. konf., L'viv, 24–26.10.2003. (pp. 62–66). L'viv.
- Lyst do redaktsiyi. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 33, 4.
- Mitying. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 31, 6.
- Nashi zavdannya. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 6, 1.
- «Prosvitna Hromada». (1916). *Prosvitniy Lystok*, 37, 5.
- Prosvitna Sektsiya. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 28, 6.
- Prosvitniy Lystok. (1916a). 16–17, 10.
- Prosvitniy Lystok. (1916b). 33, 1.
- Rehmer, C. (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116.
- Runzheimer, Jürgen. (1994). «...Damit alle an uns erinnert werden!» Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3.
- Shcho diyet'sya na robitnychkykh komandakh. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 35, 4–5.
- Sribnyak, I. (1997). Z istoriyi kul'turno-prosvitnyts'koyi diyal'nosti polonenykh ukraïntsv u tabori Vetslyar (Nimechchyna) v 1915 r. [From the history of cultural and educational activities of Ukrainian prisoners in the camp Wetzlar (Germany) in 1915] *Etnonatsional'nyy rozvytok v Ukrayini ta stan ukraïns'koyi etnichnosti v diaspori: sutnist', realiyi konfliktnosti, problemy ta prohnozy na porozi XXI stolittya: Tezy p'yatoyi Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* (Kyiv, Chernivtsi, 22–25.05.1997). Vol. 2. (pp. 441–443). Kyiv, Chernivtsi.
- Sribnyak, I. (1998). Tabir polonenykh ukraïntsv u Vetslyari (Nimechchyna) u 1915–1917 rr. [Captive Ukrainian camp in Wetzlar (Germany) in 1915–1917] *Visnyk Kyivskoho derzhavnoho lnhvistychnoho universytetu. Seriya «Istoriya, ekonomika, filosofiya»*, 2, 38–57.
- Sydorenko, N. (2000). *Natsional'no-dukhovne samostverdzhenya. Ch. 1. Ukrayins'ka taborova periodyka chasiv Pershoyi svitovoyi viyny* [National-spiritual self-affirmation. V. 1. Ukrainian camp periodicals from the First World War] Kyiv.
- Sydorenko, O. (1995). *Ukrayins'ka taborova presa chasiv Pershoyi svitovoyi viyny: Anotovanyy bibliografichnyy pokazhchyk* [Ukrainian camp press of the First World War: Annotated bibliographic index] Kyiv.
- Sydorenko, O. (1996). *Ukrayins'ka taborova presa chasiv Pershoyi svitovoyi viyny: natsional'no-politychni oriyentyry* [Ukrainian camp press of the First World War: national and political guidelines] *Materialy tret'oho mizhnarodnoho konhresu ukraïnistiv* (Kharkiv, 26–29 serpnya 1996 r.). (pp. 207–210). Kharkiv: Istoriya.
- T[ovaryst]vo «Sil's'kyy Hospodar». (1916a). *Prosvitniy Lystok*, 28, 5–6.
- T[ovaryst]vo «Sil's'kyy Hospodar». (1916b). *Prosvitniy Lystok*, 33, 4.
- Troyanda, S. (1916a). «Vetslyars'ka Ukrayina» [«Veclarska Ukraine»] *Prosvitniy Lystok*, 14, 6–7.
- Troyanda, S. (1916b). Narodna shkola [People's School] *Prosvitniy Lystok*, 14, 6–7.
- Troyanda, S. (1916c). Ustanovcha Rada [Constituent Council] *Prosvitniy Lystok*, 32, 5.
- V. H. (1916a). Lyektsiyi [Lectures] *Prosvitniy Lystok*, 33, 7.
- V. H. (1916b). Narodna shkola [Public school] *Prosvitniy Lystok*, 37, 4.
- Viche. (1916a). *Prosvitniy Lystok*, 16–17, 9–10.
- Viche. (1916b). *Prosvitniy Lystok*, 33, 6.
- Viche. (1916c). *Prosvitniy Lystok*, 36, 5–6.
- Zaliznyuk, O., Bilymenko, L. & Shvets', I. (2016). Ukrayins'ki taborovi hazety Nimechchyny ta Avstro-Uhorshchyny 1915–1918 rokiv: istoriya formuvannya, zmist, tematychna nasychenist' [Za materialamy hazetnykh fondiv Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho] [Ukrainian camp newspapers of Germany and Austria-Hungary 1915–1918: history of formation, content, thematic saturation (According to the newspaper funds of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadsky)] *Naukovi pratsi Natsional'noyi biblioteky imeni V. I. Vernads'koho*, 44, 356–368. Kyiv.
- Zhertvy. (1916). *Prosvitniy Lystok*, 29, 8.
- Zmina u vydavanyu «Prosvitnoho Lystka». (1916). *Prosvitniy Lystok*, 1, 7.

UKRAINIAN PRISONERS' OF WAR WORLDVIEW FORMATION THROUGH PRINTED WORD: NATIONAL-EDUCATIONAL MISSION OF THE MAGAZINE “EDUCATIONAL LEAFLET” AT WETZLAR CAMP, GERMANY (1916)

Ihor Sribniak

Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine

Viktor Schneider

Justus Liebig University Giessen, Germany

The article analyzes the degree of influence of media texts published on the pages of the camp magazine “Educational Leaflet” on the process of instilling in Ukrainian prisoners the idea of national-state self-affirmation of Ukraine during 1916. The aim of the research is to establish the peculiarities of the formation of the worldview of the captured Ukrainians of the Wetzlar camp by means of the printed word on the pages of the magazine “Educational Leaflet” in the outlined chronological period. The historical method, source analysis and synthesis were used to effectively achieve the goal. As a result of the research it was established that the publication of the mentioned magazine became possible thanks to the organizational and financial assistance of the Union for the Liberation of Ukraine, whose representatives were in the camp Wetzlar since September 1915. After a short preparatory period (when the newspaper was printed

almost by hand on a typewriter) in early 1916, it began to be printed by the city printing house twice a month. It was established that the mentioned magazine truthfully recorded the everyday life of Ukrainian prisoners of war, recording both individual manifestations of their lives and giving a general picture of the activities of the Ukrainian camp community. At the same time, with its publications, the newspaper had a strong influence on the formation of the national and political worldview of the prisoners, publishing materials on the course of socio-political processes in Ukraine and Russia. Thanks to this, the magazine gained the support of the majority of Ukrainian prisoners, serving them as almost the only “window” into the world of politics, public life and art. The most important feature of the “Educational Leaflet” was the Ukrainian-centricity of all its materials, which helped the prisoners to learn national-state ideals. The novelty of the study lies in the introduction into scientific circulation of an array of sources on the specifics of the functioning of the community of captured Ukrainian soldiers in the camp Wetzlar (1916). The practical significance of the study is that its results will significantly expand the range of sources needed to reconstruct the holistic history of the functioning of the Ukrainian captive community in the Wetzlar camp in 1916.

Keywords: Ukrainian Prisoners’ of War; “Educational Leaflet” magazine; Wetzlar; Germany.

Стаття надійшла до редколегії 04.09.2020